

Abdülcelil b. Mollâ Cemil ve *Nasihatü'l-Mülûk* Tercümesi Üzerine

Fuat Biner*

Öz

İmam-ı Gazâlî (öl. 1111) tarafından Farsça olarak te'lîf edilen *Nasihatü'l-Mülûk* adlı eser birçok farklı dile tercüme edilmiştir. Hem siyâsetnâme hem de nasîhâtnâme türüne giren eser, dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak temel ilke ve prensiplerle dönemin hükümdar ve padişahlarına tavsiyelerde bulunur. Gazâlî bu eserinde bir taraftan ideâl bir (devlet adamı, idareci) portresi resmederken, bir taraftan bu modeli devletin idareci-sinden, ta kapıkuluna dek her bireyine örnek teşkil edecek biçimde derli toplu bir halde anlatmıştır.

Bu çalışmada, *Nasihatü'l-Mülûk* adlı eserin Abdülcelil b. Mollâ Cemil (ö. 1734'ten sonra) tarafından Türkçeye yapılan tercümesi tanıtılmış, sonra tercümenin muhtevası hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca eserin tercüme yöntemi hakkında kısa izahlar yapılmıştır.

Arahtar Kelimeler: Nasihat-Mülûk, Gazâlî, Siyâsetnâme, Nasihatnâme, Tercüme ve Tercüme Usûlü.

This Article is About Abdülcelil b. Molla Cemil *Nasihat Mülûk's* Translation

Abstract

Nasihatü'l Mülûk, which was written in Persian by Imam al-Ghazzali (d. 1111) has been translated in many languages. This book can be considered as both political treatise and advisor. This book advice to emperors and sovereigns advice basic principles and elements to be happy in both life and afterlife. Gazali creates ideal emperor model on the other hand he defines this model to persons who lord, soldier or even a normal person. He gives a role model to these persons.

In this study, the translation of *Nasihatü'l Mülûk* which is translated by Abdülcelil b. Mollâ Cemil (d. after 1734) is presented and then the information of content is given. Also the technique used for translation is briefly introduced.

Keywords: Ghazzali, *Nasihatü'l-Mülûk*, *Nasihatname*, *Siyasetname*, Translation and Translation Methods.

* Doktora öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, fuatbiner@yahoo.com

1. Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl Hayatı

Nasîhatü'l Mülûk adlı eserin mütercimi olan Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl hakkında, Osmanlı dönemiyle ilgili biyografi eserlerinde müstakil bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca yaptığımız incelemelerde Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl'in başka bir eserine ya da *Nasîhatü'l Mülûk* tercümesinin başka bir nüshasına ulaşamadık.

Ancak eserin 1734 yılında tercüme edilmesinden hareketle mütercim, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş olmalıdır. İsminden de anlaşılacağı gibi mütercimin babasının adı Mollâ Cemîl'dir. Mütercimin babasının mollâ olması hasebiyle ilmiye sınıfına mensup biri olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Nasîhatü'l-Mülûk Tercümesi

a. Eserin İsmi

Nasîhatü'l Mülûk, İmam-ı Gazâlî tarafından Farsça olarak yazılmış olan eserdir. Genel bir ifadeyle hükümdarlar için kaleme alınmış olan bu eserde ideal bir yönetim; âyetler, hadîsler, hikmetli sözler, meşhur felsefe ve din bilginlerinin, âdil hükümdarların söz ve davranışlarından örnekler verilerek anlatılmıştır.

Nasîhatü'l Mülûk tamlamasını oluşturan 'Naşîhat' kelimesi sözlükte "bir şey saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek" anlamlarındaki 'Nuşh' kökünden türeyen 'Naşîhat' kelimesi "başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret" manalarında kullanılmaktadır.¹ 'Mülûk' kelimesi ise Arapça melik'in çoğulu olup 'padişah, hakan, hükümdar'² gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu durumda *Nasîhatü'l Mülûk* tamlamasını 'Yöneticilere Öğüt' olarak anlamlandırabiliriz.

b. Nüshası

Nasîhatü'l Mülûk'ün XVIII.yüzyılda yapılan tercümesinin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde Fatih koleksiyonu 3479 numarada bulunmaktadır. Nüshanın zahriye bölümünde Sultan Mahmûd b. Mustafa'ya ait (I.Mahmud) tuğralı temellük mührü ve vakıf kaydı bulunmaktadır. Mühürde 'Elhamdülillâhillezî hedânâ li hâzâ ve mâ künnâ li nehtediye lev lâ enhedânellâhu'³ âyeti yazılıdır. Vakıf kaydı ise Haremeyni'ş-Şerîfeyn müftüsü Mustafa Tâhir tarafından kaleme

1 Mustafa Çağrıncı, *DİA*, C. 32, 2006, s. 408-409.

2 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, 2013, s.609.

3 A'raf, 7/43

Bizi bu hidâyet yoluna erîştiren Allah'a hamdolsun. Eğer Allah bizi doğru yola iletmeseydi, biz doğru yolu bulamazdık. Formun Üstü

alınmıştır. Bu vakıf kaydının altındaki ikinci bir mühür ise vakıf kaydını tutan Hameynî'ş-Şerîfeyn müftüsü Mustafa Tâhir'e ait olmalıdır. Zahriyede babların dışında ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi demirbaş kaydı vardır.

İncelediğimiz tercümede yazı işlek bir nesih hattı ile yazılmıştır. Satır sayısı 17'dir. Genellikle siyah mürekkeple yazılmış olan metinde konu başlıkları, "hikâye" kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yine metinde zaman zaman bazı kelime ve cümlelerin alt kısımlarının kırmızı mürekkeple çizildiği görülmektedir. Nadiren siyah mürekkeple bazı sayfaların satır dışındaki bölümlerine kelime ve kelime gruplarının eklendiği görülüyor. 120 varaktan oluşan eserin 1b sayfasında, adının yer aldığı bölümde kırmızı mürekkeple yazılmış '*Hazâ Kitâbü Nasihatü'l-Mülûk*' başlığı ile başlayıp, 120a' daki kısımla eser tamamlanmıştır. 120b yaprağında ise 'Merhûme Emîne hatûn, merhûme Hâdîce hatûn her kim okursa beraber rahmet ile yâd ideler.' şeklinde okuyucu kaydı bulunmaktadır.

c. Eserin Muhtevası

1b sayfasında, eser adının yer aldığı bölümde kırmızı mürekkeple yazılmış '*Hazâ Kitâbü Nasihatü'l-Mülûk*' başlığı yer almaktadır. Besmeleyle başlayan eser klasik eserlerin tertibine uygun olarak, hamdele ve salvele ile devam eder. Eserin giriş kısmında iman ve itikat esasları alt başlıklar halinde sıralanır. Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Eserdeki bölümlerinin her birinde ele alınan konular özet olarak şöyledir:

Mukaddime

a. Besmele, Hamdele ve Salvele

1b sayfasında eserin orijinal başlığı yer almaktadır. Eser bu başlıkla başlar. Besmele, hamdele ve salvele ile devam eder.

b. Sebeb-i Telif/Sebeb-i Tercüme

Nasihatü'l-Mülûk, İmam-ı Gazâlî tarafından Farsça olarak yazılmıştır. "Daha sonra Alî b. Mübârek b. Mevhûb (ö.?) ismindeki bir mütercim bunu Musul Atabeği Alp Kılıç (ö. 595/1199) adına *et-Tibrü'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk* adıyla Arapçaya çevirmiş ve eser daha ziyade bu Arapça tercümesiyle meşhur olmuştur."²⁴

Buna göre Ali b. Mübarek'ten büyük zatlar Gazâlî'nin *Nasihatü'l-Mülûk* kitabını Arapça'dan Türkçe'ye çevirmesini isterler. O da onların isteği üzerine kitabın orijinal tertibine uyarak fazla bir değişikliğe gitmeden çevirir. Çeviride halkın anlayabileceği bir dili tercih eder. Mütercim kitapta Gazâlî'nin rivâyet ettiği Farsça beyitleri de tercüme ederken yaptığı hatalardan dolayı özür beyânında bulunur. Ayrıca yapılan hataların affedilmesini ister.

4 Sadık Yazar, "Gazzâlî'nin 13-19. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c.16,s.31,(2011/2),s.115.

c. Eserin Yazarı ve Kime Sunulduğu

Eser, Farsça olarak İmâm- Gazâlî tarafından devrin padişahı Muhammed b. Melikşâh'a hitaben yazılmıştır.

Eserin Muhtevası

Yazar metnini devrin padişahı Melikşâh'a hitaben yazdığı için eserine şöyle başlar:

Bilgil ey 'âlem pâdişâhı ve maşrık u mağrib meliki!

(Ey doğunun ve batının padişahı! Şunu bil ki:)

Gazâlî, Allahu Teala'nın padişaha verdiği nimetlerin büyüklüğünü ve bu nimetlere şükredilmezse hem elden gideceğini hem de ahirette hesabının verilemeyeceğini söyler. Bu dünyadaki nimetlerin en önemlisi imandır ve imanın tohumu müminin kalbine ekilmiştir. Bu iman tohumu kalbe ekildikten sonra ibadet ve tâatla ağaç olacaktır. Bu ağacın kökü yerin dibinde dalları gökyüzündedir. Bu ağacın on kökü ve on dalı vardır. On kökü gönülden inanmak ve on dalı erkân ve amelle ilgilidir.

Giriş

a. İmanın Esasları

İmanın birinci esası Allah'ın varlığı ve birliğidir. İmanın ikinci esası, Allah'ın varlığının ezeli ve ebedi oluşudur. İmanın üçüncü esası, Allah'ın yarattıklarından münezzehe oluşudur. İmanın dördüncü esası, Allah'ın kudretinin sonsuzluğudur. İmanın beşinci esası, Allah'ın ilminin her şeyi kuşatmasıdır. İmanın altıncı esası, Allah'ın iradesinin sonsuzluğudur. İmanın yedinci esası, Allah'ın iştmesi ve görmesinin sonsuzluğudur. İmanın sekizinci esası, Allah'ın kutsal kitaplar vasıtasıyla konuşmasıdır. İmanın dokuzuncu esası, Allah'ın kainâta var olan her şeyin fâili oluşudur. İmanın onuncu esası, ahirete imandır. İmanın on birinci esası, Hz. Muhammed'e ve Peygamberlere imandır.

b. İmanın Ashının Fürü'

İman ağacının dalları iki kısımdır: Birincisi sultanın Allah'a karşı görevleridir. Helâl ve haram dairesine riâyet edip, kulluk vazifelerini yerine getirmektir. İkincisi sultanın halkıyla olan münasebetidir. Sultan âdil olmalı, zâlim olmamalıdır.

İman Ağacını Sulayan İki Kaynak

İman ağacının dalları anlatıldıktan sonra, o dalları besleyen iki kaynak anlatılır.

Birinci Kaynak: Dünyayı Tanımak

Dünyayı tanımak ve insanın dünyaya gönderilme amacı doğrultusunda bir hayat sürmesi noktasında dünya hakkında görüşler hatırlatılmıştır. Dünya bir misafirhanedir, geçici bir dinlenme mola verme yeridir. Akıllı insan dünyanın gösterişine ve süsüne aldanmamalı ve yüzünü ahirete çevirmelidir. Çünkü dünya hayatı belirli ve kısıtlı bir süredir. İnsanın ömrü de kısıtlıdır ve sayılı nefesimiz vardır. Öyleyse geçici bir konaklama yeri olan dünyada, dünyada kalacak kadar çalışılmalı ve kanâat hali gözetilmelidir.

İkinci Kaynak: Son Nefes

Bu bölümde insanlar iki sınıfa ayrılmış ve tanıtılmıştır. Dünya karşısında bu iki sınıfın bir grubu dünyanın zahirine aldanıp uzun bir hayat sürme düşüncesiyle kendilerini aldatırlar. Diğer grup ise önceki grubun aksine akıllı olarak zikredilmiştir. Çünkü dünyanın gelip geçici olduğunu bilip, ahiret yatırımı yapan ve bu noktada hareket edenlerdir. Bu grup sürekli nefsi tezkiye yolunda son nefesi göz önüne alıp, ölüm esnasında imanı kurtarma çabası içerisinde, kabre neler götüreceğini, neleri terk edip gideceği düşüncesi içerisindeyler. Bu düşüncenin herkes için elzem olduğu beyân edildikten sonra özellikle idareci sıfatındakilerin bu konuda daha dikkatli ve hassas davranmaları gerektiği vurgulanmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması noktasında 5 tane hikâye anlatılarak bölüm bitirilir.

Birinci Bölüm

Adâlet ve Siyaset

Birinci bölüm ‘Bâb-ı evvel ‘adl ü siyâset içinde ve pâdişâhların zikri ve sîretleri’ başlığıyla verilmiştir. Eser, iki grup insanın Allah tarafından seçilmiş seçkin kimseler olduğu beyânıyla başlar. Bunlardan biri Peygamberler, diğeri ise padişahlar yani yönetici vasfı taşıyan kimselerdir. Peygamberlerin görevi tebliğ etmektir. Padişahlar ise insanlar arasında idarenin sağlanması, adâletli ve müreffeh bir yaşamın sağlanması noktasında yetkilendirilmiş karar sahibi kimselerdir. Bazı hadîslerde sultana ayrı bir paye ve değer kazandırılarak, sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesi ifadesiyle sıfatlandırılmıştır. Böylece halkın yöneticisine uyması, onu sevmesi, emirlerine tabi olması gerekliliği açıkça ifade edilmiştir. Fakat bunun bir şartı vardır. Padişahın âdil olması gerekmektedir.

İkinci Bölüm

Vezirlerin Özellikleri ve Siyaset Yönetimi

İkinci bölüm ‘Vüzerâ sîretlerinde ve siyâsetlerinde’ başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde Hz. Peygamber başta olmak üzere Hz. Musa ve diğer enbiyalar nezdinde müşaveret emredilmiştir. Salih, güvenilir, isabeti güçlü akıllı kim-

selerle istişare etme tavsiye edilmiştir. Buradan hareketle padişah karar verme yetkisine sahipse de kararını verirken meşveret etmesi vezirlerine veya danışma grubuyla istişare etmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bu bölümde zikredilen âyet ve hadislerle ve anlatılan çeşitli hikâyelerle konu işlenmiştir. İyi bir yönetim, iyi bir vezir ve doğru bir siyâset halkı memnun kılmış, devlet parlak bir dönem yaşamıştır. Fakat diğer taraftan bu parlak ve güzel dönemlerin bitmesi zulmün yaygınlaşması ve düzenin ortadan kalkmasının sebebi de kötü bir yönetici, kötü vezir ve âdil olmayan bir siyâset yönetimine bağlanmıştır. Bu bölümün sonunda müellif, kitabımızı okuyan birinin iyiyle kötüyü fark etmesi için bu konulara yer verdiğini söyler.

Üçüncü Bölüm

Kâtipler ve Âdabları

Üçüncü bölümün başlığı ‘Küttâb zikrinde ve âdabları’dır. Bu bölüm kalemin üstünlüğü ifadesiyle başlar. Bu üstünlüğe delil olarak Kalem sûresinde⁵ Cenâb-ı Hakın kalem üzerine yemin etmesi kalemin ulviyetine dair en önemli ifadedir. Hz. Peygamber ise Allah’ın ilk yarattığı kalemdir buyuruyor. Akabinde zikredilen hikmet ehli zatların kalem ile ilgili sözleri yer almaktadır. Calinus: Kalem sözün hâkimidir. İskender, dünya idaresini iki nesneye bağlamıştır. Bunlar: Kalem ve kılıçtır. Hatta kılıç ve kalemin olmayışıyla dünya düzeninin de olmayacağı ifade edilmiştir.

Dördüncü Bölüm

Padişahların Yüksek Azmi ve Gayreti

Bu bölüm Hz. Ömer’in sözüyle başlar. Hz. Ömer şöyle demiştir: Gayret et çalış, himmetin derecesini düşürme. Çünkü himmetin düşüklüğü insanın ayağının kaymasına sebep olur. Amr bin As der ki: Kişi kendini ne şekilde yönlendirirse o şekli alır o şekille şekillenir. Yani kendini düşürürse değeri de düşer, kendini yani şerefini ve izzetini korursa o şekilde yükselir. Kişi izzetli ve onurlu olmalıdır ki bu meziyetler onu yüceltsin. Bu üstün meziyetler özellikle hükümdara çok yakışır. Çünkü hükümdar ya da padişah halkına karşı sorumludur. Halkına karşı izzetli, şerefli, cömert olan padişah halk tarafından sevilir ve övülür.

Müellif bölümün sonunda şöyle der: Bu konuyla ilgili çok söylenecek söz vardır. Fakat kitap uzamasın diye kısa anlattım. Şunu bilmelisin ki himmetli ve gayretli olmak insanı mutlak surette amacına ulaştırır.

5 Kalem, 1/68

Nûn; kalem ve onunla yazılanlara yemin olsun.

Beşinci Bölüm

Bilge ve Filozof İnsanlar

Bölüm hikmet kavramının Allah tarafından ilahi bir bağış olduğu ve Allah'ın dilediği kimseye verdiği beyânıyla başlar. Ünlü Filozof Sokrat'ın bu konudaki sözü hikmetin değerinin bilinmesi gerektiğini vurgular. Sokrat şöyle demiştir: Allah kime hikmet vermişse ve bu insanda hikmeti bırakıp dünya malı uğruna çalışıp çabalıyorsa, bunun durumu sağlıklı ve sıhhatli olan birinin, bin bir zahmet ve çabaya katlanarak bu cevheri yani hikmeti yok etmesi gibidir. Nuşirevan, Buzurcmihr, Lokman Hakim, İskender, Sokrat, Calinus, Aristo, Ebu'l Kasım, Vehb bin Münebbih, El-Hakim, Ahnef bin Kays gibi hikmet ehli, bilge ve filozof kişilerin bu konuyla ilgili sözleri ve hikâyeleriyle bölüm tamamlanır.

Altıncı Bölüm

Akıl Sahiplerinin Şerefi

Bu bölüm aklın faziletleri ve akıl sahiplerinin şerefleri hakkındadır. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen âyet-i kerîmede Allah şöyle buyurur: 'Öyle ise akıl sahipleri, Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz.'⁶ Arapça'da aklın "iğâl" kelimesinden türetilen 'ma'kel' dağın zirvesindeki sağlam kale manasına geldiği beyân edildikten sonra diğer bölümlerde olduğu gibi çeşitli hikâyeler ve hikmet ehli ârif zatların sözleriyle akıl nimeti övülmüş, aklın faziletleri anlatılmıştır.

Yedinci Bölüm

Kadınlar Hakkındadır

Eserin bu bölümü başlıksız verilmiştir. Önceki altı bölüm kırmızı yazıyla başlıklar halinde verilirken bu bölüm bir satır boş bırakıldıktan sonra Hz. Peygamberin hadîsiyle başlar. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Hür olan kadınları tercih edin; çünkü onlar daha temiz ve bereketlidirler. Hz. Ömer ise şöyle demiştir: Kötü kadınların şerrinden Allah'a sığınırım, iyi olan kadınlara da dikkat ederim.

Bu iki sözden sonra şu tavsiyede bulunulmuştur. Her kim huzuru ve mutluluğu istiyorsa dindar bir kadınla evlensin, dindar kadını alsın. Çünkü dini bütün bir kadın daha hayırlı ve bereketlidir. Din olunca diğer şeyler olur. Fakat din olmazsa ne asalet ne de mal kalır hepsi kaybolur gider. Dindarlık ve dine bağlılık her şeyin kaynağıdır. Anlatılan birkaç hikâyenin ardından müellif yine araya girer ve kadınlar hususunda tavsiyelerde bulunur. Bu tavsiyelerden sonra eser sona erer.

d. Tercüme Usûlü

Tercüme bir dildeki ifadenin başka dile aktarılması neticesinde elde edilen yeni ürüne denir. Bir sözü başka bir dile aktarmak, bir sözün anlamını diğer bir dile yakın bir sözle ya da benzer bir anlatımla ifade edip çevirmektir.

İnsanoğlunun birbirinden herhangi bir şey aktarımı neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Bu durum bireyler ve toplumlar arasında olduğu gibi daha büyük ölçekte medeniyetler arasında da böyledir. İnsani ihtiyaçlar sâikiyle yapılan değiş-tokuş, alış-veriş gibi eylemlerin yanı sıra tercüme faaliyetleri de bu kültür intikalinin bir tezahürüdür. Nitekim Grek düşüncesinin oluşumda Antik Mısır, Mezopotamya ve Hind-İran düşüncesinden yapılan tercüme göz ardı edilemeyecek niteliktedir.⁷ Keza Grek düşüncesinin Arapça'ya tercüme edilmesini de medeniyetler arası kültür intikali bağlamında değerlendirebiliriz.⁸

İşte bu kültür intikali medeniyetler arasında olduğu gibi aynı medeniyeti oluşturan toplumlar arasında da olabilmektedir. Arapça'dan Türkçe'ye yapılan tercüme kahir ekseriyetinin de bu bağlamda yapılan tercüme olduğunu söylemek mümkündür.

“Eski Türk Edebiyatı araştırmalarında bir tercümenin ‘aslına sadık’ kalıp kalmadığının ölçülmesi, başka bir deyişle kaynak metin ile erek metnin karşılaştırılarak aradaki benzerliklerin ve farkların tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, terceme yollarını harfiyyen (bire bir) ve mealen (serbest) olarak tanımlamak yaygın bir tutumdur. Cicerö'dan (ÖMÖ. 43) beri Avrupa geleneğinde ve Abbasi dönemindeki Arapçaya büyük çeviri hareketinden beri Yakın Doğu çeviri geleneğinde olduğu gibi, Eski Türk edebiyatı geleneğinde de bu tutum mevcuttur. Bu betimlemeler, bir dilden başka bir dile yapılan aktarım edimini adeta tanımlar nitelikte kullanılmış kalıp ifadelerdir. Ancak, Gideon Toury'nin geliştirdiği çeviri bilimin betimleyici-analitik metodolojisine göre ister çeviri diyelim ister terceme, bu olguyu genel ya da evrensel bir tanımla belirlemeye kalkmak doğru olmaz, çünkü çevirinin tarihselliği çok önemlidir; araştırmalar çeviri/terceme dediğimiz dilden dile aktarım anlayışının ve bu anlayışı ifade etmek için kullanılan fiiller ve betimleme yollarının mütercime ve onun zamanına göre değişebildiğini, zaman içinde yan anlamlar da kazandığını gösterir.”⁹

“Nitekim Âgâh Sırrı Levend Eski Türk Edebiyatı Tarihinde bugün çeviri adımı verdiğimiz aktarım pratiği ile terceme pratiği arasındaki farkları şöyle bir uyarıyla açıklamayı önemli bulmuştur: Eski Edebiyatımızda 'terceme', bugünkü çeviri'yi aşan geniş bir anlam taşır. Şüphesiz amacı, genç kuşakların biri eski, diğeri yeni/modern iki aktarım geleneğini birbirine karıştırmasını önlemektir. Ancak Osmanlı edebî kültürüne has terceme pratikleri yeterince incelenmediğinden, bu pratiklerin kapsamına giren fakat çoğu kez farklı fiillerle anılan paralel aktarım biçimleri hala karışıklığa neden olmaktadır.”¹⁰Dolayısıyla klasik kültürümüzdeki

7 Mehmet Ulukütük, “İslam Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri” *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2010/1(2), s. 251.

8 a.e., s.251.

9 Saliha Paker, *Tercüme, Te'lif ve Özgünlük Meselesi*, Klasik Yay.,s.40-41.

10 a.e., s.41-42.

tercüme olgusunun bugünkü anlamından farklılık arz ettiğini söyleyebiliriz. Zira kaynak esere kimi ilaveler, azaltmalar, izahlar hatta itirazlar yapan birçok mütercim yaptığı tasarrufa yine de tercüme demektedir.

Örneğin *Nasîhatü'l-Mülûk*'ün kimi Türkçe tercümelerine baktığımızda bu durumu yakinen görebiliriz. Bu mütercimlerden bir tanesi olan Alâî b. Muhibbî tercümenin girişinde şunları söylemektedir: "... murâd idindüm ki bu risâle-i şîrîn-mağâleyi 'Arabî ve Fârisî'den Türkî diliyle tercüme idem ve kütüb-i mu'teberen dahî bazı zevâhir-i şerîfe ve cevâhir-i latîfe ile mükemmel idüp..."¹¹ Görüldüğü gibi Alâî b. Muhibbî kaynak metne muteber kitaplardan bazı faydalı şeyler ilave edeceğini söylemekle birlikte yaptığı tasarrufun tercüme olduğunu kaydetmekte ve bu tasarrufunun tercüme mane olmadiğini telmih etmektedir.

Nasîhatü'l-Mülûk'ün ismi belirsiz başka bir mütercimi de kaynak metne tıpkı Alâî gibi müdahalede bulunmaktadır: "... Türkî'ye tercüme kıldum *üslûb-ı kitâba muhâlif tahrîr ve tertîb-i ebvâba muğâyir takrîr eyledüm*"¹² kitabın üslûbuna muhalif tahrirde bulunduğunu kaydeden mütercim bununla kaynak metnin sözdizimine bağlı kalmadığını söylüyor olmalıdır. Mütercimin yaptığı tasarruf bununla sınırlı değildir. Zira o, kitabın bablarının sırasını da değiştirdiğini belirtmekte ve bu iki tasarrufunun da tercüme kapsamı altında değerlendirdiğini belirtmektedir. Mütercim bu tasarrufları ise anlamı okuyucuya yakınlaştırmak için yapmaktadır: "ta ki belâgati mücebince ve feşâhati hasebince fehme karîb ola ve muşannif-i kitâb ... İmâm-ı Gazzâlî istişhad için ibrad eyledi ki Fârisî eş'ar-ı fehâvîsine iş'âr ve ma'tâvîsine i'sar eyleyüp 'Arabî eş'ar-ı feşâhat-şî'ar ve ebyât-ı belâgat-ıvîşar ile tercüme eyledüm... (Fatih 3475, 1b-2a)"¹³

Nasîhatü'l-Mülûk tercümelerinden vereceğimiz son örnek ise Manisa Müftüsü Ahmed b. Halil'in eseri olacaktır. Ahmed b. Halil de tıpkı diğer iki mütercim gibi kaynak metni olduğu gibi tercüme etmemiştir. Sebeb-i tercümede "tercümesinde uyguladığı strateji hakkında ayrıntılı bilgi" veren mütercim buna göre kaynak metnin lafzını birebir tercüme etmediği gibi hadislerin çoğunun da asıl ibarelerini yazmamıştır. Tasarrufu bununla sınırlı kalmayan mütercim nadiren de olsa kaynak metne bazı hikâyeler eklemiştir:

"tercüme huşûşında 'ibârât-ı 'Arabiyyenüñ 'aynını taştîr iltizâm olunmayup naql-ı medlül ile iktifâ olundu bâ-huşûş bâb-ı ehâdîs-i şerîfede varîd olan teh-dîde binâ'en zîkr olunan ehâdîs-i şerîfelerüñ ekserisinüñ metn-i şerîfi kıra'atde lisânı haţâdan maşûn olsun diyü tahrîr olmayup naql bi'l-ma'nâ tecvîz olunduğuna binâ'en ma'nâ-yı münîfini beyân ile iktifâ olunup nâdiren metn-i hâdîs-i şerîf bi-'aynihî tahrîr olup mefhûmı şoñra beyân olmışdur kezâlik âyât-ı celîle-i

11 Yazar, *a.g.e.*, s.120.

12 *a.e.*, s. 123.

13 *a.e.*, s. 124.

Ḳur'āniyyenüñ tevātüre mebnî olduğundan ednā tefekkür ile der-hâtır olur diyü nazm-ı Ḳur'āndan ekşerisi taḥrîr olunmayıp ma'nâ-yı şerîfî ve medlül-ı münîfî taḥrîr ü taḥrîr olmuştur bundan sonra tercümeden ḥâric bir şey'ün 'ilâvesi iltizâm olmayup nâdiren lâyiḥa vü sâniḥa ta'bîri ile ba'zı ḥikâye derc ü taḥrîr olundu"¹⁴

Gazâli'nin *Nasîhatü'l-Mülûk*'ün üç mütercimi de görüldüğü üzere bazı ilâ-veler, tasarruflar yapmalarına karşın kendi çalışmalarının tercüme olduğunu kaydetmektedirler. O halde sorulması gereken temel soru "Klasik kültürde tercüme nedir?" olacaktır. *Tuhfetü'l-elbâb ve Nuhbetü'l-a'câb* isimli eserin tercümesini yayına hazırlayan Sadık Yazar -İshak Hocası Ahmed Efendi'nin değerlendirmelerinden yola çıkarak- Klasik Türk Edebiyatında iki tür tercümeden bahsedilebileceğini kaydetmektedir. Buna göre bu iki tercüme, kaynak dildeki kelimelerin karşılıklarının hedef dilde aynen bulunmasından ibaret olan harfîyen/aynen tercüme ve kaynak dildeki ibarenin anlamının hedef dile tercüme edilmesinden ibaret olan meâlen tercümedir. Meâlen tercüme ise eksiltme, özetleme, seçme, derleme, taklit v.s. türlerine ayrılmaktadır. Yazar'a göre anlamın hedef dile daha doğru ve daha açık bir şekilde aktarıldığı için Klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde meâlen tercüme daha fazla tercih edilmiştir.¹⁵

Klasik kültürde tahte'l-lafız diye adlandırılan birinci tür tercümede kaynak metnin sözdizimine bazen müdahale edildiği gibi kimi zaman da müdahale edilmediği görülmektedir. Müdahale edildiğine örnek olarak mezkûr çalışmada İshak Hocası'nın verdiği örneği aktaracak olursak Farsça "âfitâb furûşod" cümlesini Türkçe'ye -söz dizimine müdahale etmeden- "Güneş aşağıya gitti" şeklinde tercüme etmek gerekecektir. Aynı cümlenin meâlen tercümesini ise -hem sözdizimine müdahale ederek hem de kelimenin aynı değil anlamını tercüme ederek- "Güneş battı" şeklinde yapmak gerekecektir.¹⁶

Elimizdeki Türkçe eserin kaynak metni de Farsça'dan tercüme edildiğine göre bu Arapça metnin de tercüme usûlünden kısa da olsa bahsetmek gerekecektir. Bunun için Arapça metnin önsözüne baktığımızda eseri Arapça'ya tercüme eden Ali b. Mübarek sebep-i telifinden/sebeb-i tercümeden bahsederken "kitabın vaz'ından ve sığalarından bir şey müteğayyir" etmediğini belirtmektedir:

"Peş taḥḳîkan ba'zı müteḳaddimîn kibârlarından benden diledi bu kitâbı naḳl ideyim ve ol kitâb naşîḥat-i emâlîke ile tesmiye olunmuştur; Fârisiyye luğatinden'Arabiyye elfâzına. Pes ben ol ki benden diledi, emrine münḳâd oldum ve bu kitâbuñ tertîbinden ve şüretinden naḳl itdüm murâdı üzre ve ḥâlbuki kitâb vaz'ından ve sığalarından bir şey' müteğayyir itmedüm ve daḥî bu kitâbuñ

14 a.e., s.130.

15 Sadık Yazar, *Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb (Gırnâtî Seyahatnâmesi)*, Büyüyenay Yay., Şubat 2015, İstanbul, s.64-66.

16 a.e.,s.65.

āsān 'ibārātına ve beyān-ı işāretine ictihād itdüm."¹⁷

Mütercimim bu ifadesi bir bakıma onun tercüme stratejisini de vermektedir. Bu durumda kaynak metni Farsça'dan Arapçaya tercüme eden Ali b. Mübarek'in tercüme metodu olarak yukarıda bahsedilen iki usûlden sadık/harfîyyen tercüme-yi tercih ettiğini (ya da en azından böyle bir iddiası olduğunu) söylemek mümkündür.

Eseri Arapça'dan Türkçe'ye tercüme eden Abdülcelil b. Mollâ Cemil'in tercüme usûlüne gelecek olursak; Gazâlî'nin Batı Türkçesi'ne tercüme edilen eserleri meyânında elimizdeki tercümeden de bahseden Sadık Yazar mütercimim tercüme usûlünde kaynak metnin söz dizimi ve cümle yapısına bağlı kaldığını kaydetmektedir.¹⁸ Yazar bu iddiasını Türkçe tercümenin girişlerini karşılaştırarak yapmaktadır:

Kaynak metin:

“Kāle'ş-şeyh el-imām şerefü'l-ümme Ebû Hāmid Muḥammed b. Muḥammed el-Ġazzālî raḥimehu'llāh ve hüve muḥāṭibun li's-sultān Muḥammed b. Melikšāh raḥimehu'llāh i'lem yā sultāne'l-a'lem ve melike'l-meşriḳ ve'l-mağrib enne'l-lāhe en'ame 'aleyke ni'amen zāhiraten ve ālā en mütekāşireten yecıbu 'aleyke şükruhā...”¹⁹

Türkçe tercüme:

“Eş-şeyhü'l-İmām Zeynü'd-dīn Hücetü'l-İslām şerefü'l-e'imme Ebū Hāmid Muḥammed bin Muḥammedü'l-Ġazzālî raḥmetu'llāhi 'aleyh ve ol pādīšāh Muḥammed bin Melikšāh'a ḫiṭāb ider. Bilgil ey 'ālem pādīšāhi ve maşriḳ u mağrib meliki key taḫṭıkan Allāh için üzeriñe zāhir ni'metler ve daḫi ālā-i mütekāşire vardur. Pes üzeriñe ol ni'metlerüñ şükri vācibdür.”²⁰

Türkçe metnin ilerleyen sayfalarını karşılaştırdığımızda da Yazar'ın bu tespitinin doğrulandığını görmekteyiz. Örneğin imanın aslı olduğu belirtilen ve alemin bir yaratıcısı olduğu anlatılan kısmın metin ve tercümesi şu şekildedir:

Kaynak metin:

“İ'lem eyyühe's-sultān enneke maḥlûḳun ve leke ḫāliḳun ve hüve ḫāliḳu'l-'ālemi ve cemî'u- māfi'l'ālemi ve enne hû vāhidun lā şerike lehû, ferdün lā mişle lehû kāne fi'l-ezeli ve leyse fi kevnihî zevālun ve yekūnu me'al-ebedi.”²¹

17 Abdülcelil b. Mollâ Cemil, *a.g.e.*, vr.1b.

18 Yazar, *a.g.e.*,s. 121.

19 *a.g.e.*,s. 127.

20 Abdülcelil b. Mollâ Cemil, *a.g.e.*,vr.2a.

21 Ali b. Mübarek b. Mevhûb, *Et-Tıbru'l-Mesbûk fî Nasıhati'l-Mülûk*, vr. 2b,

Türkçe tercüme:

“Bilgil ey pâdişâh taḥkīkan key sen maḥlûksun ve şaḥa yaradıcı vardur ve ol ‘âlemün yaradıcısıdır ve cemî’ ne ki ‘âlemde ve taḥkīkan ol birdür şerîki yoḡdur ve ferddür ve onuñ gibi yoḡdur ve daḥi ezelde var idi ve varlığına zevâl daḥi yoḡdur ve daḥi ebediyyet ile olur.”²²

Alemin eşi benzeri olmayan Allah tarafından yaratıldığını konu edinen bu cümleler mütercim tarafından kaynak metnin sözdizimine müdahale edilmeden ve kaynak dildeki kelimelerin hedef dildeki direkt karşılıkları ile tercüme edilmiştir. Nitekim kaynak metin ‘i’lem’ fiili ile başlarken Türkçe tercüme de aynı fiilin başa alınmasıyla başlatılmıştır.

Tercümede fiilden sonra tıpkı kaynak metnin tertibinde olduğu gibi sırasıyla özne ve nesne getirilmiştir. Tercüme edilen kelimelerde de harfî tercüme rahatlıkla fark edilmektedir.

Örneğin “seni bir yaratan vardır” yerine “sana yaradıcı vardur” şeklinde tercüme edilmesi bu kabildendir.

Tercüme usûlüne dair vereceğimiz bir başka örnek ise imanın fûrularının/şubelerinin anlatıldığı bölümden olacaktır:

Kaynak metin:

“Zikrun fi furû’i şecereti’l-îmân

İ’lem eyyuhe’s-sultân ennehû küllemâ kâne fi ḡalbi’l-insân min ma’rifetin ve i’tikâdin fezâlike aşlu’l-îmân ve mâ kâne câriye ‘alâ zâihi’s-seb’ati mine’t-tâ’âti ve’l-‘adli fezâlike furû’l-îmân. Feizâ kâne’l-fer’u zâyilen zâviyen delle ‘alâ za’fi’l-îmân...”²³

Türkçe tercüme:

“Şecere-i îmân furû’ı zikrinde bilgil ey pâdişâh taḥkīkan her ne var idi insânun gönlünde ma’rifetden ve i’tikâtdan pes o aşl-ı îmândur ve her şey’ cārî idi yeddi a’zâsı üzerine tâ’atdan ve ‘adlden. Pes ol îmânın furû’udur. ...”²⁴

Burada da görüldüğü gibi mütercim Arapça metnin ne sözdizimine müdahale etmiş ne de kaynak dildeki kelimeleri hedef dile aktarırken hedef dilde daha kolay anlaşılacak kelimeleri tercih etme yoluna gitmiştir. Nitekim o, ey padişah bil, demek yerine Arapça fiilin öznenen önce gelmesi durumunu göz önüne alarak bilgil ey padişah diye tercüme etmiştir.

22 Abdülcelil b. Mollâ Cemîl, *a.g.e.*, vr. 3b.

23 Ali b. Mübârek b. Mevhûb, *a.g.e.*, vr. 4b.

24 Abdülcelil b. Mollâ Cemîl, *a.g.e.*, vr. 7b-8a.

Mütercim Abdülcelil b. Mollâ Cemil bazense her iki usûlü bir tek cümlede kullandığı intibamı vermektedir. Örneğin Rûm Kayser'inin Hz. Ömer'e gönderdiği elçiyi anlatan bölümün ilk cümlesi bu şekildedir:

Kaynak metin:

“Hikāye: Ersele Kayser-i Melikü'r-Rûm resûlen ilâ Ömer b. el-Hattâb radiyallâhu ‘anh li-yenzura ahvâlehû ve yüşâhide ef’âlehû felemmâ dehâle'l-Medînete se’ele ehlehâ ve kâle eyne melikükum? ...”²⁵

Türkçe tercüme:

“Hikāye: Kayser-i Rûm pâdişâhı Hâzret-i ‘Ömer bin Hattâba radiyâllahu ‘anh bir elçi gönderdi tâ kim Hâzret-i ‘Ömerüñ radiyâllahu ahvâllerini göre ve dahî ef’âlini müşâhede ide. Pes kaçan ilçî Medîne-i Münevvereye girdi. Medîne ehâlîsinden su’âl itdi ve didi: Sizüñ pâdişâhîñuz nerdedür?”²⁶

Mütercim, cümleyi “gönderdi Kayser-i Rûm pâdişâhı...” yerine “Kayser-i Rûm pâdişâhı...” gönderdi şeklinde tercüme ederek Arapça’daki tertibe/sözdizimine uymayarak özneyi başa almıştır. Fakat aynı cümlede zarfı kaynak dildeki tertibi dikkate alarak tercüme etmiştir. Yani “Kayser-i Rûm pâdişâhı ...ahvâllerini görmek ve dahî ef’âlini müşâhade etmek için... gönderdi” yerine... “gönderdi ta ki ahvâllerini göre ve dahî ef’âlini müşâhade ede” şeklinde tercüme etmiştir. Benzer bir durumu Ümm-i Mektûme ile alâkalı bir hadîs-i şerîfin rivâyetinde de görmekteyiz.

Kaynak metin:

“Feğad cāe fi’l- haber: enne Rasûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem dehâle ilâ beyt-i ‘Âişe radiyellâhu ‘anhâ fereâ ‘Abdullâh İbn-i Mektûm kâ’iden ‘inde’n-nisâi feğâle yâ ‘Âişe lâ yehillu li’l-mer’ati en ta’kade ‘inde gayr-i zî mahrem in feğâlet yâ Rasulellâh enne hû a’ mâ. Feğâle in kâne mâ ye’râfe enti terînehû.”²⁷

Türkçe tercüme:

“Pes tahkîkan haberde geldi tahkîkan Resûl-i Ekrem şallallâhu ‘aleyhi ve sellem Hâzret-i ‘Âişe radiyallâhu ‘anhâ hânesine girdi. Pes Hâzret-i ‘Abdullâh bin Ümmü Mektûmi gördi qarılar yanında oturmuşdur. Pes didi şallallâhu ‘aleyhi ve sellem cāyiz degül qarıya ki otura gayr-i zîmahrem yanında. Pes didi ey Resûl-i Hudâ tahkîkân ol kördür. Pes Resûl-i Hudâ şallallâhu ‘aleyhi ve sellem didi: Eger o seni görmezse pes sen anı görürsin.”²⁸

25 Ali b. Mübârek b. Mevhûb, *a.g.e.*, vr. 6a-b.

26 Abdülcelil b. Mollâ Cemil, *a.g.e.*, vr. 12b.

27 Ali b. Mübârek b. Mevhûb, *a.g.e.*, vr. 57b.

28 Abdülcelil b. Mollâ Cemil, *a.g.e.*, vr. 115b.

Bu paragraftaki birinci cümlede “geldi haberde” demek “yerine haberde” geldi diyerek hedef dil Türkçe’nin sözdizimini dikkate alan mütercim bir sonraki paragrafta da “girdi Rasûlullâh Hazret-i ‘Âişe hânesine” demek yerine, “Rasûlullâh Hazret-i ‘Âişe’nin hânesine girdi” diyerek özneyi başa almış ve nesneyi sona bırakmıştır. Fakat bir sonraki cümlede “gördü” fiilinin nesnesi olan “karılar yanında oturmak”ı fiilin sonuna alarak Arapça sözdizimini dikkate almış ve fiili diğer öğelerin başına getirmiştir. Aynı durumu takip eden iki cümlede de görmekteyiz: “Pes didi şallallâhu‘aleyhi ve sellem cāyiz degül qarıya ki otura ğayr-i zīmahrem yanunda. “Pes didi ey Resûl-i Hudâ tahkîkan ol kördür.” Fakat bir sonraki cümlede Türkçe sözdizimi dikkate alınmış ve bu sefer özne fiilden önce getirilmiştir: “Pes Resûl-i Hudâ şallallâhu‘aleyhi ve sellem didi” Böylece aynı cümlenin bir kısmında Türkçe sözdizimini dikkate almış diğer kısmında ise kaynak dil Arapça’nın sözdizimini dikkate almıştır. Fakat yine de bu durumu iki tercüme usûlünü uygulamak yerine harfiyyen tercümenin iki şeklini uyguladığına hamletmek daha olasıdır. Zira yukarıda da belirtildiği gibi harfî tercümede bazen söz dizimine riâyet edilirken kimi zaman da edilmemektedir.

Abdülcelil b. Mollâ Cemîl’in tercüme usûlünü anlamak için vereceğimiz son örnek ise İran kısrası Hüsrev’i konu edinen bir hikâyeden olacaktır. Hikâyenin girişinde bir mecliste Şirin ile beraber oturmakta olan Hüsrev’e bir avcı tarafından balık getirilmesi şu şekilde anlatılmaktadır.

Kaynak metin:

“Hikâye: Yuġālu enne Hüsrev Pervîz kâne yuġibbu ekle’s-semeki fe-kâne yevmen cālisen fi’l-manzarati ve Şîrin ‘indehû fecâe’s-şayyâdu me’ahû semeekten kebîreten fe eġdâhâ li- Hüsrev ve veda’a beyn-e yedeyeyhi a’cebethu fe-eme-
ra lehû bi-erba’at-i âlâ fi dirhemîn...”²⁹

Türkçe tercüme:

“Nitekim hikâyet içinde geldi diyünür tahkîkan Hüsrev u Pervîz balık yemesi sever idi. Pes ol bir ravzada oturmuş idi ve Şîrin yanunda. Pes bir şikârcı geldi ve anuñ ile bir yük mâhî ve anı Hüsrev ü Pervîz’e ihdâ’ itdi ve anı yed-i miyânında kodı. Pes ol oña iştiġâ’ itdi. Pes emr itdi dört biñ dirhem ile.”³⁰

Bu paragrafta da daha öncekilerde olduğu gibi mütercimin sözdizimine bağlı kalma endişesini görmekteyiz. Nitekim onun “bir ravzada oturmuş idi ve Şîrin yanunda,” “bir şikârcı geldi ve anuñ ile bir yük mâhî”, “emr itdi dört biñ dirhem ile” gibi cümleleri bu söylenileni teyit etmektedir. Öte yandan mütercimin “Yuġālu”yu “diyünür”, “a’cebethu”yu “iştiġâ’ etti,” “ehdâ’yı ihdâ’ etti” gibi kelimelerle

29 Ali b. Mübârek b. Mevhûb, *a.g.e.*, vr. 59b.

30 Abdülcelil b. Mollâ Cemîl, *a.g.e.*, vr. 118b.

tercüme etmesi de kaynak dil ile hedef dil arasında bire bir örtüşmeyi dikkate alma çabasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Özetle söylecek olursak *Nasîhatü'l-Mülûk* mütercimi Abdülcelil b. Mollâ Cemil'in klasik kültürde tercüme yöntemlerinden birisi olan harfiyyen tercüme usûlünü benimsediğini söyleyebiliriz. Bu yöntemi uygularken ise bazen kaynak dilin hem sözdizimini dikkate almış ve kaynak dilin kelimelerini birebir tercüme etme yoluna gitmiş, bazense hedef dil Türkçe'nin sözdizimini dikkate alarak kaynak dilin sadece kelimelerini birebir tercüme etme yolunu tercih etmiştir.

Kaynakça

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâmelerin Klasik Kaynakları”, *Osman-gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.5, s.2, Eskişehir, Aralık, 2004.

Altay, Ahmet, “Klasik Dönem Osmanlı Siyâsetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies- International Periodical For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 6/3, Summer, 2011.

Atalay, Bülent, “Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Aydın, Hakkı, “İslam Hukuku, Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniye İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, v/2, Sivas, 2001.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2005.

Bizbirlik, Alpay, “Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)”, *Bilig*, s. 31, Güz, 2004.

Canatan, Kadir, *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyâsetnâme Geleneği*, Doğu Kitabevi, 2014.

Çağrı, Mustafa, “Adâlet”, *DİA*, c. 1, İstanbul, 1988.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'an- ı Hâkim ve Meal- i Kerim*, İstanbul, Risale Yayınları, 2011.

Çamalan, Ahmet, “Osmanlı Siyasetnamelerine Göre sonun Başlangıcı Sebepler ve Çözüm Önerileri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Demircioğlu, Cemal, “19. Yüzyıl Sonu Türk Edebiyatında ‘Tercüme’ Kavramı”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, c. XXVII, 2003.

Ergan, Nevin Güngör, “Siyasetnamelerimizde Çizilen ‘Devlet Adamı’ Portresinin Temel Özellikleri”, *Bilig*, s. 8, 1998.

Esen, B. N., “Devlet Adamlarına Öğütler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 26, s. 3, Ankara, 1969.

Fazlıoğlu, İhsan, “Osmanlı Dönemi ‘Bilim’ Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi”, *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, s. 3, Mart, 2003.

Günaydın, Yusuf Turan, “Gazâlî Tercümelere: Osmanlı Devri ve 1928 sonrası İçin Bir Bibliyografya Denemesi”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, s. 30, 2011/1.

Kara, Ömer, “Gazâlî Üzerine Yapılan Çalışmalar (Bibliyografik Bir Deneme)”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 2, s. 2, 2002.

Karlığa, Bekir, “İslam’da Tercüme Hareketleri”, *Uluslararası İslam Düşüncesi Konferans-2*, İstanbul, 1997.

Kefeli, Emel, “Edebiyatın Gelişmesinde Tercümelerin Rolü: Tercüme Edebiyatı”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, s. 7, 1999.

Köse, Hızır Murat, “İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak”, *Divan*, c. XIV, s. 27, 2009/2.

Levend, Âgâh Sırrı, “Siyâsetnâmeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellekten*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963.

Özgür, Önder, *Yönetimde Adâlet ve Saadet Bir Nasîhâtnâme Geleneği Olarak Siyâsetnâme*, Lotus Yayınları, 2014.

Paker, Salıha, “Tercüme ve Nazire olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları (Cem Dilçin Armağanı)*, s. 33/II.

Sarıbıyık, M., “Siyâsetnâmeler Bağlamında Siyâset-Ahlâk İlişkisi”, *İslamiyat Dergisi*, c. VI, s. 1, Ocak-Mart, 2003.

Sucu, Nurgül, “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 19, 2006.

Şeşen, Ramazan, “İslam Dünyasında İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış (Başlangıçtan h. IV. m. X. Asrın sonlarına Kadar)”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, cüz 3-4, 1979.

Toska, Zehra, “İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem/ler Ne olmalıdır?”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları/Journal of Turkish Studies: Âgâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı*, 24, 2000.

Ülken, Hilmi Ziya, “Gazâlî’nin Bazı Eserlerinin Türkçe Tercümeleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, Ankara, 1961.

_____, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Yazar, Sadık, “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Haziran, 2011.

_____, “Gazzâlî’nin 13-19. Yüzyıllar Arasında Batı Türkçesinde Tercüme Edilen Eserleri”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 16, s.31, 2011/2.

